

Програма формування психологічної готовності до професійної діяльності МАШИНІСТА ЛОКОМОТИВА

Leshchenko O. V. The program of formation of psychological readiness for the professional activities of a locomotive driver / O. V. Leshchenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufriieva. – Issue 38. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2017. – P. 258–269.

O. V. Leshchenko. The program of formation of psychological readiness for the professional activities of a locomotive driver. The article describes the program of formation of psychological readiness for the professional activities of a locomotive driver at the stage of primary and secondary professionalization.

The purpose, structure, content of the program, the basic principles of work during the implementation of professional psychological training are defined.

The advantages of professional psychological training as an effective method of forming psychological readiness for the professional activities of a locomotive engineer are mentioned.

The effectiveness of the use of professional psychological training with the aim of forming emotional and volitional, motivational and personality-value components is indicated.

The efficiency of the use of the training complex for enhancing the development of the psycho-physiological component of psychological readiness for the professional activities is confirmed.

The effectiveness of the use of elements of the creative training of the CARUS system for the formation of a cognitive and operational component, which was divided into diagnostic and formative stages, is confirmed.

The results of testing the effectiveness of the program of vocational and psychological training, which was carried out using the methods of mathematical statistics of Student's t-criterion for independent and dependent samples, are presented.

The results of the program realization on formation of psychological readiness for the professional activities at the stage of primary and secondary professionalization are indicated. It was established that the level of psychological readiness for the professional activities at the stage of primary and secondary professionalization was increased. It was found that

there were significant differences between the experimental group before and after the experiment of primary and secondary professionalization.

Key words: psychological readiness for professional work, the structure of components of psychological readiness for professional activities, psychophysiological component, emotional and volitional component, cognitive and operational component, motivational component, personal-values component, assistant driver, train driver, professional psychological training.

О. В. Лещенко. Програма формування психологічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива. У статті описано програму формування психологічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива на етапі первинної та вторинної професіоналізації.

Зазначено переваги професійно-психологічного тренінгу, як ефективного методу формування психологічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива.

Указано ефективність застосування професійно-психологічного тренінгу з метою формування емоційно-вольового, мотиваційного й особистісно-ціннісного компонентів.

Підтверджено ефективність використання тренажерного комплексу для підвищення розвитку психофізіологічного компонента психологічної готовності до професійної діяльності.

Підтверджено ефективність застосування елементів творчого тренінгу системи КАРУС для формування когнітивно-операційного компонента, який поділявся на діагностичний та формуючий етапи.

Представлено результати перевірки ефективності програми професійно-психологічного тренінгу, яка проводилася за допомогою використання методів математичної статистики t-критерію Стьюдента для незалежних та залежних вибірок.

Зазначено результати реалізації програми щодо формування психологічної готовності до професійної діяльності на етапі первинної та вторинної професіоналізації. Встановлено, що рівень психологічної готовності до професійної діяльності на етапі первинної та вторинної професіоналізації підвищився. З'ясовано, що існують значущі відмінності між показниками експериментальної групи до та після експерименту працівників первинного та вторинного етапу професіоналізації.

Ключові слова: готовність до професійної діяльності, структура психологічної готовності до професійної діяльності, психофізіологічний компонент, емоційно-вольовий компонент, когнітивно-операційний компонент, мотиваційний компонент, особистісно-ціннісний компонент, помічник машиніста, машиніст локомотива, професійно-психологічний тренінг.

Постановка проблеми. Сучасні зміни, що відбуваються у розвитку залізничного транспорту України, вимагають якісно нових підходів до професійної підготовки машиністів локомо-

тива. Важливою складовою професійної підготовки працівників локомотивної бригади є психологічна готовність до професійної діяльності. Процес формування психологічної готовності до професійної діяльності охоплює сім етапів професійного становлення машиніста локомотива: вибір професійної діяльності, навчання, первинна адаптація, первинна професіоналізація, вторинна адаптація, вторинна професіоналізація, професійна майстерність [7]. При цьому, необхідно застосовувати спеціально розроблені для цієї категорії працівників програми, спрямовані на формування психологічної готовності до професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування психологічних особливостей у професії машиніста вивчалися у межах проблематики професійного відбору та професійного навчання такими авторами, як: М. І. Дяченко, Л. О. Кандибович, Є. О. Клімов, Н. С. Нерсесян, Т. І. Леженкіна.

М. І. Дяченко, Л. О. Кандибович звертали увагу на формування психологічної готовності до виконання певного професійного завдання [2]. Є. О. Клімов наголошував на необхідності формування індивідуального стилю діяльності у професії машиніста, особливо на початкових етапах професійного становлення [4]. Н. С. Нерсесян указував на важливе значення формуючого впливу на водійські навички операторів рухомого складу формування професійних навичок, формування навичок керівних дій в екстремальних ситуаціях при тренажерній підготовці [9]. Т. І. Леженкіна у своїй роботі описала особливості формування психологічної готовності локомотивної бригади до дій у небезпечних ситуаціях [6].

Формування психологічної готовності, особливо довготривалої, полягає в утворенні тих необхідних відношень, установок, досвіду, майстерності та властивостей особистості, які забезпечують людині можливість свідомо та добросовісно, зі знанням справи, трудитися [2, с. 133]. При цьому, М. І. Дяченко, Л. О. Кандибович зазначають, що «формування готовності передбачає всесторонній вплив на психіку спеціаліста, освоєння системи знань та досвід успішних практичних дій» [2, с. 142–143].

Процес формування психологічної готовності до професійної діяльності машиніста пронизує всі етапи професійного становлення і завершується перетворенням у стійку якість особистості.

Ураховуючи специфіку професійної діяльності машиніста локомотива, основними видами формування психологічної готовності до професійної діяльності є тренування та професійно-психологічний тренінг.

Мета статті – розробити й перевірити ефективність програми формування психологічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива на етапах первинної та вторинної професіоналізації.

Виклад основного матеріалу. Основною метою програми професійно-психологічного тренінгу є підвищення рівня психологічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива.

Із метою розробки ефективної програми професійно-психологічного тренінгу, спрямованої на формування психологічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива, варто враховувати такі принципи:

- системності – представлення професійної діяльності як цілісної, динамічної системи;
- інтенсифікації – організувати активну діяльність працівників під час проведення психологом програми формування психологічної готовності до професійної діяльності;
- особистісної орієнтації – орієнтація на потреби та професійні інтереси працівників;
- рефлексивності – усвідомлення та розуміння змін, що відбулися в результаті реалізації програми, спрямованої на формування психологічної готовності до професійної діяльності.

Структура тренінгових занять має такі складові: знайомство (або привітання), формулювання (або повторення) правил групи, висловлювання очікувань, основна частина тренінгового заняття, завершальна частина.

Серед основних правил групи виокремлено такі: приходити вчасно; відвідувати всі заняття; брати участь у виконанні вправ та завдань добровільно; говорити від свого імені; висловлювати власні думки; один говорить – усі слухають; обговорювати дію, а не особу; все сказане та зроблене не виноситься за межі групи.

Вправи тренінгових занять підібрано з урахуванням вікових особливостей учасників (від 31 до 47 років), їх зорієнтованості на робітничу діяльність, життєвого та професійного досвіду працівників.

При складанні програми використано власні напрацювання, тренінгові вправи різних авторів, адаптовані до мети програми.

Загальна кількість занять – 20, тривалість кожного заняття 2,5 год.

Професійно-психологічний тренінг є системою цілеспрямованих тренувань і вправ, які дають змогу ефективно розвивати професійно важливі якості особистості [1].

У таблиці 1 представлено структуру авторської програми професійно-психологічного тренінгу, що базується на компонентах психологічної готовності до професійної діяльності машиніста та їх показниках.

Таблиця 1

Структура професійно-психологічного тренінгу формування психологічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива

Компоненти психологічної готовності до професійної діяльності	Форма проведення
Фізіологічний	Тренування на тренажерному комплексі
Когнітивно-операційний	Професійно-психологічний тренінг із застосуванням елементів творчого тренінгу системи КАРУС
Професійно-психологічний тренінг	
	Теми занять
Особистісно-ціннісний	Хто я?
	Мій внутрішній світ
	Ефективне спілкування
	Невербальне спілкування
	Я та інші
Мотиваційний	Професійна діяльність у житті людини
	Особливості психологічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива
	Мотивація до професійної діяльності машиніста
	Мотивація досягнення успіху
	Професійне самовдосконалення
Емоційно-вольовий	Емоції в нашому житті
	Мій настрій
	Стрес у нашому житті
	Тривожність та її подолання
	Навички емоційної саморегуляції

Послідовність формування психологічної готовності до професійної діяльності відбувалася починаючи з особистісно-ціннісного компонента, далі мотиваційний і завершальний – емоційно-

вольовий компонент. Паралельно з відвідуванням професійно-психологічного тренінгу працівники здійснювали тренувальні поїздки на тренажерний комплекс (ТК) та заняття професійно-психологічного тренінгу із застосуванням елементів творчого тренінгу системи КАРУС.

Формування *психофізіологічного компонента* психологічної готовності до професійної діяльності відбувалося за допомогою тренування на тренажерному комплексі.

К. К. Платонов указує на те, що тренування – це формування властивостей особистості, які входять в її біологічно зумовлену підструктуру; вона – основа всіх інших, складніших, видів формування. Суть тренування – в простому повторенні дій, у яких і проявляється, і формується певна властивість особистості. У цьому спільність зазначеного виду формування психіки й особистості з тренуванням як способом формування властивостей організму, наприклад, із тренуванням м'язів, зв'язок у процесі ранкової зарядки або лікувальної фізкультури, тренуванням дихання під тиском у пілотів тощо [11, с. 178–179].

Використання ТК спрямовано на формування професійних навичок управління складним об'єктом із використанням зовнішньої моделі місцевості, на якій повинен орієнтуватися машиніст. При вирішенні завдань навчання з використанням ТК почуття реалістичності управління локомотивом є комплексним завданням, яке вирішується усіма імітаторами тренажера в замкнутому контурі управління. Машиніст керує ТК так само, як і справжнім локомотивом [13, с. 135]. Використання ТК забезпечує вирішення типових завдань у роботі машиніста.

Ефективність тренажерів визначається чотирма принципами.

1. Навчальні завдання на тренажері мають бути психологічно наближені до реальної професійної ситуації, яку необхідно навчитися вирішувати.

2. Навчальні завдання повинні бути різного ступеня складності, починаючи навчання слід із простих ситуацій, поступово ускладнюючи їх.

3. Стажер повинен отримувати об'єктивну оцінку правильності своїх дій (зворотний зв'язок).

4. Тренажер повинен забезпечувати багаторазове повторення навчальних завдань [12].

Учасники експериментальної групи впродовж однієї години здійснювали навчальні поїздки на ТК, усього 21 година тренувань.

Формування когнітивно-операційного компонента відбувалося за допомогою професійно-психологічного тренінгу з ви-

користанням прийомів системи КАРУС [14], який поділявся на діагностичний та формуючий етапи. На діагностичному етапі учасникам пропонувалося вирішити професійні задачі, які формулювалися на основі проблемних ситуацій, описаних у книзі В. Г. Козубенка [5].

Зазначені завдання стосувалися безпосереднього виконання професійних обов'язків працівників та поділялися на такі:

- потрібно усунути технічну несправність (несправності швидкостеміра та реєструючого пристрою, приладу для подання звукового сигналу, струмоприймача тощо);
- усунути пошкодження, що не стосуються локомотива (побиті світлофори, зламані знаки тощо);
- нестандартні ситуації на шляху слідування (тварина чи автотранспорт на залізничному полотні; група людей, які не реагують на сигнали, тощо).

Метою цього етапу було встановлення переважаючих основних стратегій вирішення проблемних ситуацій. Поняття «стратегія» розглядаємо у межах підходу, визначеного В. О. Моляко: «стратегія не є ні способом, ні методом розв'язання, а являє собою суб'єктивну розумову тенденцію, що спрямовує інтелектуальні дії суб'єкта при розв'язанні нових задач. Стратегія визначає не програму мисленневих дій, а їх якість, і є відносно стійкою, але гнучкою системою суб'єктивно привабливих дій, при цьому в межах однієї стратегії суб'єкт може мати різні плани, способи розв'язання конкретної задачі [14, с. 61]. Академік В. О. Моляко виокремив та описав п'ять основних стратегій, а саме: пошуку аналогів, комбінаторних дій, реконструктивних дій, універсальну та випадкових підстановок [3, с. 25].

Формуючий етап передбачав вирішення аналогічних проблемних ситуацій, але з використанням ускладнюючих умов:

- часові обмеження – працівникові необхідно було виконати завдання лише за 30 с;
- раптові заборони – на певному етапі виконання завдання тренер указував на те, що для усунення проблемної ситуації не можна використовувати певний інструмент;
- інформаційна недостатність – для вирішення проблемної ситуації працівникові надавалася інформація не в повному обсязі (показники, сигнали).

Формування особистісно-ціннісного компонента полягало у сприянні розвитку рефлексії, підвищенню самооцінки, довіри у групі. Формування психологічної готовності до професійної діяльності неможливе без самопізнання, усвідомлення власних

можливостей. Пізнання свого внутрішнього світу сприяє окресленню шляхів особистісного та професійного розвитку. Не зважаючи на те, що машиніст локомотива – це оператор рухомого складу, та все же процес спілкування охоплює усю його трудову діяльність. Отримання та надання потрібної інформації на шляху слідування черговому по станції, диспетчеру, оглядачу, начальнику потяга, обмін виробничою й особистою інформацією між машиністом та його помічником – необхідні складові професійної діяльності машиніста.

Формування мотиваційного компонента. Існує багато перешкод професійного становлення машиніста (зовнішні, внутрішні). Учасники мали змогу виокремити перешкоди та можливості саморозвитку, відчути себе у ролі консультантів та спеціалістів іншої професійної діяльності. Це сприяло підвищенню самооцінки, розширенню особистісного розвитку, всебічній оцінці проблемних ситуацій. Відбулося ознайомлення із поняттям психологічної готовності та її компонентами, учасники спробували оцінити власний рівень сформованості складових психологічної готовності. Теоретичні та практичні складові включали детальний аналіз етапів професійного становлення машиніста, психологічних проблем, що можуть виникнути на кожному з них, та способи їх подолання.

Формування емоційно-вольового компонента. Як уже було сказано, професійна діяльність машиніста відбувається у дуже складних психоемоційних умовах, тому питання контролю власних емоцій, а також уміння долати негативні переживання є одним із першочергових завдань машиніста. Учасники ознайомилися з поняттям «емоції», особливостями вираження емоцій та їх роллю у житті людини. Мали змогу відчути різноманіття емоційних станів, пізнати особливості власного настрою, отримати навички розрізнення особливостей настрою у колег за допомогою засобів невербального спілкування. Професійна діяльність машиніста – це постійний стрес. Працівники по-різному намагаються вирішити це питання, інколи вдаючись до шкідливих звичок. Теоретична складова спрямована на роз'яснення поняття стресу, його проявів. Практична складова містила низку вправ, спрямованих на усвідомлення цього стану та відпрацювання способів його подолання. Учасники мали змогу відпрацювати способи подолання негативних психологічних станів, таких як тривога, особисті переживання, невпевненість.

Перевірка ефективності програми професійно-психологічного тренінгу для досліджуваних первинного та вторинного етапів

професійного становлення відбувалася за спільним алгоритмом. У експерименті брали участь дві групи досліджуваних помічників машиністів та дві групи машиністів. У експериментальній групі помічників машиністів (машиністів) було проведено формуючий професійно-психологічний тренінг, у контрольній групі не відбувалося жодних впливів.

Перевірка ефективності застосування програми професійно-психологічного тренінгу відбувалася у два етапи. Перший дослідницький зріз було проведено до впровадження програми, другий – після проведення формуючого експерименту. Передбачалося, що наявність чи відсутність змін у сформованості компонентів психологічної готовності до професійної діяльності свідчатиме про ефективність розробленої програми.

Із метою доведення незначущості відмінностей між учасниками експериментальної та контрольної груп було використано *t*-критерій Стюдента для незалежних вибірок. Установлено, що відмінності між учасниками контрольної й експериментальної груп – відсутні, відмінності між $X_{експ.}$ та $X_{контр.}$ достовірні та значущі на рівні статистичної значимості 5% ($p \leq 0,05$).

У результаті проведення формуючого етапу дисертаційного дослідження було встановлено, що рівень психологічної готовності до професійної діяльності на етапі первинної та вторинної професіоналізації підвищився. З'ясовано, що існують значущі відмінності між показниками експериментальної групи до та після експерименту працівників первинного та вторинного етапу професіоналізації на рівні $p \leq 0,05$. Рівень психологічної готовності до професійної діяльності змінився завдяки участі у професійно-психологічному тренінгу. Формуючий експеримент є вдалим.

Висновки. Застосування програми професійно-психологічного тренінгу на етапах первинної та вторинної професіоналізації професійного становлення машиніста локомотива підвищує загальний рівень психологічної готовності до професійної діяльності та показники компонентів психологічної готовності до професійної діяльності. Підтверджено ефективність використання тренажерного комплексу для підвищення розвитку психофізіологічного компонента психологічної готовності до професійної діяльності. Підтверджено ефективність застосування елементів творчого тренінгу системи КАРУС для формування когнітивно-операційного компонента.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у формулюванні рекомендацій щодо формування психо-

логічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива.

Список використаних джерел

1. Асямов С. В. Профессиональный психологический тренинг органов внутренних дел : учеб. пособ. / С. В. Асямов, Ю. С. Мулатов. – Ташкент : Академия МВД Республики Узбекистан, 2000. – 141 с.
2. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск, 1976. – 176 с.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Вид-во «Рута», 2006. – 320 с.
4. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы к психологическим основам научной организации труда, учения спорта / Е. А. Климов. – Казань : КГУ, 1969. – 278 с.
5. Козубенко В. Г. Безопасное управление поездом: вопросы и ответы / В. Г. Козубенко. – М. : Транспорт, 1992. – 254 с.
6. Леженкина Т. И. Формирование психологической готовности локомотивной бригады к действиям в опасных ситуациях : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология, эргономика» / Т. И. Леженкина. – М., 2010. – 28 с.
7. Лещенко О. В. Професійне становлення машиніста локомотива / О. В. Лещенко // Залізничний транспорт України : науково-практичний журнал. – 2014. – № 6. – С. 43–49.
8. Моляко В. А. Психологическая готовность к труду на современном производстве / В. А. Моляко, М. Л. Смутьсон. – К. : Знание, 1985. – 14 с.
9. Нерсесян Л. С. Железнодорожная психология / ФГУП Всероссийский институт железнодорожной гигиены Роспотребнадзора, кафедра железнодорожной гигиены МПФ ППО ММА им. И. М. Сеченова. – 2-е изд., переработанное и дополненное. – М. : ООО Фирма «РЕИНФОР», 2005. – 534 с.
10. Нерсесян Л. С. Психологическая структура готовности оператора к экстремальным действиям / Л. С. Нерсесян, В. Н. Пушкин // Вопросы психологии. – 1969. – № 5. – С. 24–31.
11. Платонов К. К. О системе психологии / К. К. Платонов. – М. : «Мысль», 1972. – 216 с.

12. Платонов К. К. Психологические вопросы теории тренажеров / К. К. Платонов // Вопр. психол. – 1961. – № 4. – С. 77–86.
13. Роганов В. Р. Имитаторы визуальной обстановки для тренажеров машинистов локомотивов / В. Р. Роганов, А. А. Казанцев, И. А. Баятева // Системы обработки информации. – 2013. – Вып. 7. – С. 135–138.
14. Стратегії творчості діяльності: школа В. О. Моляко / за загальною редакцією В. О. Моляко. – К. : «Освіта України», 2008. – 702 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Asjamov S. V. Professional'nyj psihologicheskij trening organov vnutrennih del : ucheb. posob. / S. V. Asjamov, Ju. S. Mulatov. – Tashkent : Akademija MVD Respubliki Uzbekistan, 2000. – 141 s.
2. D'jachenko M. I. Psihologicheskie problemy gotovnosti k dejatel'nosti / M. I. D'jachenko., L. A. Kandybovich. – Minsk, 1976. – 176 s.
3. Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': teorija, metodyka, rezul'taty doslidzhen' / za red. V. O. Moljako, O. L. Muzyky. – Zhytomyr : Vyd-vo «Ruta», 2006. – 320 s.
4. Klimov E. A. Individual'nyj stil' dejatel'nosti v zavisimosti ot tipologicheskikh svojstv nervnoj sistemy k psihologicheskim osnovam nauchnoj organizacii truda, uchenija sporta / E. A. Klimov. – Kazan' : KGU, 1969. – 278 s.
5. Kozubenko V. G. Bezopasnoe upravlenie poezdom: voprosy i otvety / V. G. Kozubenko. – M. : Transport, 1992. – 254 s.
6. Lezhenkina T. I. Formirovanie psihologicheskoy gotovnosti lokomotivnoj brigady k dejstvijam v opasnyh situacijah : avtor. ref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.03 «Psihologija truda, inzhenernaja psihologija, jergonomika» / T. I. Lezhenkina. – M., 2010. – 28 s.
7. Leshhenko O. V. Profesijne stanovlennja mashynista lokomotyva / O. V. Leshhenko // Zaliznychnyj transport Ukrai'ny : naukovo-praktychnyj zhurnal. – 2014. – № 6. – S. 43–49.
8. Moljako V. A. Psihologicheskaja gotovnost' k trudu na sovremennom proizvodstve / V. A. Moljako, M. L. Smul'son. – K. : Znanie, 1985. – 14 s.
9. Nersesjan L. S. Zheleznodorozhnaja psihologija / FGUP Vseross. Institut zheleznodorozhnoj gigieny Rospotrebnadzora, kafedra zheleznodorozhnoj gigieny MPF PPO MMA im.

- I. M. Sechenova. – 2-e izd., pererabotannoe i dopolnennoe. – M. : OOO Firma «REINFOR», 2005. – 534 s.
10. Nersesjan L. S. Psihologicheskaja struktura gotovnosti operatora k jekstremal'nym dejstvijam / L. S. Nersesjan, V. N. Pushkin // Voprosy psihologii. – 1969. – № 5. – S. 24–31.
 11. Platonov K. K. O sisteme psihologii / K. K. Platonov. – M. : «Mysl'», 1972. – 216 s.
 12. Platonov K. K. Psihologicheskie voprosy teorii trenazherov / K. K. Platonov // Vopr. psihol. – 1961. – № 4. – S. 77–86.
 13. Roganov V. R. Imitatory vizual'noj obstanovki dlja trenazhjerov mashinistov lokomotivov / V. R. Roganov, A. A. Kazancev, I. A. Bajateva // Sistemy obrobki informacii. – 2013. – Vyp. 7. – S. 135–138.
 14. Strategii' tvorchosti dijaj'nosti: shkola V.O. Moljako / za zagal'noju redakciju V. O. Moljako. – K. : «Osvita Ukrai'ny», 2008. – 702 s.

Received June 23, 2017

Revised July 19, 2017

Accepted August 22, 2017

УДК 159.94

К. С. Максименко

Ksenia.maximenko@gmail.com

ВОЗДЕЙСТВИЕ СОЦИАЛЬНО–ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПСИХИЧЕСКИЕ И СОМАТИЧЕСКИЕ РАССТРОЙСТВА

Maksymenko K. S. The impact of social and psychological factors on mental and somatic disorders / K. S. Maksymenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufrieva. – Issue 38. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2017. – P. 269–280.

K. S. Maksymenko. The impact of social and psychological factors on mental and somatic disorders. The author proves that social and psychological factors influence on the mental and somatic disorders or diseases in different ways, paying attention to the direct impact of social and psycho-